27. Multatuli (E. Douwes Dekker)
Max Havelaar (1860)

Doch gy, die ik stoor in uw 'drukten' of in uw 'rust' gy Ministers en Gouverneurs-generaal, rekent niet te zeer op de onbedrevenheid myner pen. Ze zou zich kunnen oefenen, en met eenige inspanning misschien geraken tot een bekwaamheid die ten-laatste zelfs de waarheid zou doen gelooven door 't Volk! Dan zou ik aan dat Volk een plaats vragen in de Vertegenwoordiging al ware 't alleen om te protesteeren tegen certifikaten van rechtschapenheid, die door Indische specialiteiten *vice versa* worden uitgereikt, misschien om op 't vreemd denkbeeld te brengen dat men zelf waarde hecht aan die hoedanigheid...

Om te protesteren tegen de eindelooze expeditien en heldendaden tegen arme ellendige schepsels, die men vooraf door mishandeling dwong tot opstand.

Om te protesteren tegen de schandelyke lafhartigheid van cirkulaires die de eer der Natie schandvlekken door 't inroepen *van publieke liefdadigheid* voor de slachtoffers van *kronischen zeeroof*.

't Is waar, die opstandelingen waren uitgehongerde geraamten, en die zeerovers zyn weerbare mannen!

En als men my die plaats weigerde... als men my by voortduring *niet* geloofde...

Dan zou ik myn boek vertalen in de weinige talen die ik ken, en in de vele talen die ik leeren kan, om te vragen aan Europa, wat ik vruchteloos zou hebben gezocht in Nederland.

En er zouden in alle hoofdsteden liederen worden gezongen met refreinen als dit: *er ligt een roofstaat aan de zee, tusschen Oostfriesland en de Schelde!*

En wanneer ook dit niet baatte?

Dan zou ik myn boek vertalen in 't *maleisch, javaansch, soendasch, alfoersch, boegineesch, battaksch*...

En ik zou de *klewang*wettende krygszangen slingeren in de gemoederen van de arme martelaren wien ik hulp heb toegezegd, ik, Multatuli.

Redding en hulp, op wettelyken weg, waar het *kan*...
Op wettigen weg van geweld, waar het *moet*.

En *dit zou zeer nadeelig werken op de* Koffiveilingen van de Nederlandsche Handelsmaatschappy!

Multatuli (E. Douwes Dekker)

Max Havelaar (1860)

BIBLIOGRAFIE

Gebruikte uitgave: *Max Havelaar of de Koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappy door Multatuli*. Ingeleid en van verklarende noten voorzien door Willem Frederik Hermans; De Bezige Bij, Amsterdam 1987 (fotografische herdruk van de laatste, door de auteur zelf herziene uitgave).

De titel verwijst naar de (fictieve) hoofdpersoon, de ondertitel naar de koffiecultuur in voormalig Nederlands-Indië, die veel geld in de staatskas bracht.
De roman is opgedragen 'Aan de diep vereerde nagedachtenis van Everdina Huberta baronesse van Wijnbergen, de trouwe gade (echtgenote), de heldhaftige liefdevolle moeder, de edele vrouw', dus aan Multatuli's vrouw Tine. De opdracht bestaat uit een lang Frans citaat van de journalist Henry de Pène, waarin gezegd wordt dat er hoge eisen gesteld worden aan de vrouw van een dichter. Aan het slot van de roman draagt Multatuli zijn boek ook op aan koning Willem III (hij stuurde het boek in handschrift, vergezeld van een brief naar de koning, maar kreeg geen enkele reactie).
In een inleidend 'Onuitgegeven Toneelspel', dat als een soort motto fungeert, wordt een zekere Lothario ervan beschuldigd Barbertje te hebben vermoord en ingezouten. Zelfs wanneer Barbertje springlevend blijkt te zijn en getuigt, dat Lothario een goed mens is, blijft de rechter bij zijn vonnis: Lothario moet hangen, omdat hij schuldig is aan eigenwaan. In dit 'motto' wordt een absurde situatie, een staaltje schijnethiek tentoongespreid.
De eerste druk van *Max Havelaar* verscheen in 1860 bij uitgeverij J. de Ruyter te Amsterdam en werd verzorgd door J. van Lennep (Multatuli had het manuscript voor vijfhonderd gulden aan hem verkocht). Van Lennep schrapte data en verdoezelde plaatsnamen (waardoor de actualiteitswaarde van de roman sterk verminderde), bracht een hoofdstukindeling aan en corrigeerde taal- en stijlfouten. De eerste editie verscheen in beperkte oplage en was zo duur, dat de gewone man zich de aanschaf van een exemplaar niet kon veroorloven (waardoor de roman slechts in kleine kring gelezen werd). In 1874 kocht Multatuli's vriend G.L. Funke het auteursrecht en toen kreeg de schrijver

de gelegenheid het boek te reviseren. De vijfde druk van 1881 was de laatste herziene druk tijdens Multatuli's leven. Pas in 1949 gaf G. Stuiveling *Max Havelaar* uit naar het enige bewaard gebleven afschrift van Multatuli zelf uit 1859 (het oorspronkelijke manuscript is nooit gevonden).
Multatuli schreef zijn roman in 1859 op een armoedig zolderkamertje van café 'Au Prince Belge' in Brussel. Er bestaan vele uitgaven van de roman, al dan niet voorzien van inleidingen en aantekeningen, onder andere die van G. Stuiveling (1949), M. Bots (1970), A.L. Sötemann (1979), G.W. Huygens (1983), J.J. Oversteegen (1983), M. Stapert-Eggen (1985), W.F. Hermans (1987), A. Kets-Vree (1992). De geschiedenis van Saïdjah en Adinda verscheen ook afzonderlijk in boekvorm (verzorgd door G.W. Huygens, 1988 en M. Smit, 1988). In de door W.F. Hermans bezorgde editie zijn na de tekst van de roman nog de tientallen pagina's 'Aanteekeningen en Ophelderingen by de uitgaaf van 1875 (herzien, gewyzigd en aangevuld 1881)' van Multatuli zelf opgenomen.

Samenvatting van de inhoud

Batavus Droogstoppel is makelaar in koffie (firma Last & Co.) en woont op Lauriergracht 37 te Amsterdam. Hij wil een boek over de koffiecultuur gaan schrijven en zal zich daarbij laten leiden door waarheid en gezond verstand; dichters en romanschrijvers vertellen niets dan leugens.
Op een avond kwam Droogstoppel een oude schoolkameraad tegen, die er sjofel uitzag; in plaats van een behoorlijke winterjas droeg hij slechts een soort sjaal over zijn schouder. Droogstoppel noemt hem dan ook Sjaalman. Tot zijn ergernis wandelde de armoedige Sjaalman een eind met hem op. De volgende dag ontving Droogstoppel een pak papieren met een brief, waarin Sjaalman hem verzocht bij een boekhandelaar borg voor hem te staan voor de drukkosten, die aan de uitgave waren verbonden, en de inhoud eens door te lezen. Droogstoppel vond veel interessants in het pak documenten (onder andere een verslag over de koffiecultuur in de residentie Menado), wat hij zou kunnen gebruiken voor zijn boek. Voor het persklaar maken van de fragmenten schakelt hij de volontair Ernest Stern in (de zoon van een bevriende relatie uit Hamburg), die op het kantoor van Last & Co. werkt. In feite zal Stern het boek schrijven aan de hand van de gegevens van Sjaalman. De titel moet luiden: 'De koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij'. Droogstoppel zelf zal af en toe een hoofdstuk toevoegen om het boek een 'solide voorkomen' te geven.

Stern begint zijn 'verhaal' met een beschrijving van het reizen op Java, het bestuur van Indië en de misstanden (knoeierijen en uitbuiting van de inlandse bevolking). Dan vertelt hij, dat er in het district Lebak (Zuid-Bantam) een nieuwe assistent-resident aangesteld is, Max Havelaar. Deze Havelaar komt aan in de hoofdplaats van Lebak, Rangkas Betoeng. Hij is een uitstekend ambtenaar, snel van begrip, waarheidslievend, idealistisch, maar ook realistisch, 'een vat vol tegenstrijdigheden'. Hij zal krachtig opkomen tegen elke vorm van onrecht en dat tiert welig in Lebak (buffelroof, herendiensten enzovoort). De volgende dag houdt Havelaar een toespraak tot de hoofden van Lebak. Hij laat daarin duidelijk merken, dat hij ervan op de hoogte is, dat sommigen hun plicht verzaken uit eigenbelang, het recht verkopen voor geld en de buffel van de arme mensen afnemen. Havelaar weet dit alles uit de archiefstukken van zijn voorganger Slotering. Controleur Verbrugge is ook op de hoogte van de wantoestanden en hij weet bovendien dat er over de dood van Slotering geruchten de ronde doen (hij zou vergiftigd zijn door de schoonzoon van de regent...). De inlandse bevolking leeft in miserabele omstandigheden; de grote boosdoener is de bejaarde regent, de Adhipathi Karta Nata Negara, een hoge inlandse bestuursambtenaar uit een adellijk Soendanees geslacht, die voortdurend geld te weinig heeft om zijn grote familie en hofhouding te onderhouden. Havelaars superieur Slijmering, de resident van Bantam, is op de hoogte van de handelwijze van de regent, maar heeft nog geen enkele maatregel genomen.
Droogstoppel onderbreekt nu Sterns verhaal; hij heeft nergens uit op kunnen maken dat er in Lebak koffie verbouwd wordt. Hij vindt dat het hele verhaal over die Havelaar geen enkele lezer kan boeien en dat het tijd wordt de lezer eens iets anders voor te zetten, dat hem meer sticht: brokstukken uit een preek van dominee Wawelaar. Aan de Javanen moet het evangelie verkondigd worden en door arbeid zullen ze tot God moeten komen. Dat is mogelijk, want de grond in Lebak kan heel goed geschikt gemaakt worden voor de koffiecultuur. Verder vindt Droogstoppel dat door de papieren van Sjaalman de christelijke geest in zijn huis niet bevorderd wordt; daarom zal hij zijn kinderen en Sjaalman eens vaderlijk vermanen. In een brief spoort hij Stern aan uit het pak van Sjaalman eens wat degelijkers te halen.
Uit een parabel over een Japanse steenhouwer, die Havelaar vertelt aan het inlandse meisje Si Oepi Keteh, wordt duidelijk, dat de mens niet naar steeds hogere dingen moet streven.
Havelaar ziet dat er in de streek veel misstanden zijn. Hij probeert met zachtheid de regent te 'bewerken', maar er valt niets

met hem te beginnen, ondanks mooie beloften. Iedereen wist van het onrecht en de afpersing, maar niemand durfde actie te nemen. 's Nachts kwamen de slachtoffers van de misdrijven bij Havelaar klagen en hij probeerde hen zo veel mogelijk te helpen. Hoe erg de uitbuiting in Lebak is, blijkt uit de tragische geschiedenis van Saïdjah en Adinda, een 'eentonig' verhaal, dat de Nederlanders wel aan móet spreken. Saïdjah, de zoon van een eenvoudige Soendanese landbouwer in Badoer, ploegt voor zijn vader het rijstveld met hun buffel. Het trouwe dier beschermt hem eens tegen een aanval van een tijger. Net als de vorige buffel wordt ook dit dier door het districtshoofd afgepakt. Enige tijd daarna vlucht Saïdjah's vader, omdat hij zijn landrente niet kan betalen. Hij wordt gepakt en sterft in de gevangenis; Saïdjah's moeder sterft van ellende. Saïdjah vat liefde op voor Adinda. Om geld te verdienen vertrekt hij naar Batavia om als bendie-jongen te gaan werken (bendie: rijtuigje op twee wielen, getrokken door een paard). Na drie jaar zal hij terugkeren om met Adinda te trouwen; als pand geeft hij haar een stuk van zijn hoofddoek. Tijdens zijn lange voetreis naar Batavia overdenkt Saïdjah vele zaken (zijn liefde voor Adinda, eenzaamheid, angst, de dood). In Batavia klimt hij op tot huisbediende; na drie jaar vertrekt hij weer, voorzien van een getuigschrift, genoeg geld om wel drie buffels te kopen en een prachtige doek voor Adinda. Als hij eindelijk in het dorp aankomt, zijn Adinda en haar huis onvindbaar. Het gerucht wil, dat ze met familieleden en vele anderen naar de Lampongs (Zuid-Sumatra) getrokken is. Wanhopig doolt Saïdjah rond en gaat dan Adinda zoeken aan de overzijde van de zee, waar hij zich aansluit bij een bende opstandelingen. In een brandend dorp vindt hij Adinda's lijk; hij maakt een einde aan zijn leven door op de bajonetten van de soldaten in te lopen... Het is zeker, dat er vele Saïdjah's en Adinda's zijn.
Droogstoppel is het helemaal niet eens met Sterns sympathie voor de verdrukte Javanen: als in Lebak niet gewerkt wordt, blijft de bevolking arm; dat is toch logisch!
Mevrouw Slotering vreest dat Havelaar zal worden vergiftigd, net als haar man, die ook tegen het onrecht op wilde treden. Havelaar dient bij Slijmering een schriftelijke aanklacht in tegen de regent. Slijmering reageert verbolgen, omdat Havelaar hem niet eerst mondeling ingelicht heeft en hem met zijn brief stoort in zijn drukke bezigheden.
Droogstoppel vertelt over een hernieuwde poging om Sjaalman te ontmoeten en over een brief, waaruit blijkt dat 'juffrouw' Sjaalman van haar familie het advies krijgt te scheiden. Verder vertelt hij over een bezoek aan zijn schoonvader en zijn ontmoeting met een resident uit de Oost, die beweerde dat er helemaal geen ontevredenheid in Indië was en dat die Sjaalman een ontevreden figuur was met een afkeurenswaardig gedrag.
De resident komt naar Rangkas Betoeng. Hij brengt eerst een bezoek aan de regent, vraagt hem wat hij kan inbrengen tegen de klacht van de assistent-resident en geeft hem geld. Dan bezoekt hij Havelaar en verzoekt hem de aanklacht in te trekken. Maar Havelaar weigert, waardoor de zaak door een hogere instantie behandeld zal moeten worden. De gouverneur-generaal ziet zich genoodzaakt Havelaar voorlopig over te plaatsen naar Ngawi. Havelaar vraagt echter zelf ontslag. Hij gaat naar Batavia om de gouverneur-generaal in Buitenzorg te spreken, maar Zijne Excellentie heeft fijtzweer aan de voet en kan hem niet ontvangen; later heeft hij het te druk met zijn aanstaand vertrek. Havelaar schrijft dan een brief, maar zonder resultaat; de gouverneur-generaal vertrekt naar het moederland zonder dat er een gesprek plaats gevonden heeft. Havelaar doolt arm en verlaten rond...
Dan neemt Multatuli de pen op. Hij heeft Stern niet meer nodig en stuurt Droogstoppel, dat ellendige produkt van geldzucht en godslasterlijke femelarij weg ('stik in koffie en verdwijn'). Multatuli wil met het boek in de eerste plaats zijn kinderen iets meegeven voor later, nadat hun ouders zullen zijn omgekomen van ellende. In de tweede plaats wil en zal hij gelezen worden. Iedereen moet weten dat de Javaan mishandeld wordt en als hij niet geloofd wordt, zal hij zijn boek vertalen. In de hoofdsteden zullen dan liederen klinken met het refrein: 'Er ligt een roofstaat aan de zee, tussen Oostfriesland en de Schelde' Ook in Indische talen zal het boek verschijnen, want de Javaan moet geholpen worden, langs wettige weg of desnoods met geweld. Ten slotte richt Multatuli zich tot koning Willem de Derde, keizer van het prachtige Insulinderijk, dat zich slingert om de evenaar als een gordel van smaragd, en vraagt hem of het zijn wil is dat Havelaar wordt bespat met de modder van Slijmeringen en Droogstoppels en zijn meer dan dertig miljoen onderdanen daarginds worden mishandeld en uitgezogen in zijn naam...

Bespreking

Bron

Max Havelaar is een zeer oorspronkelijk werk, waarvoor geen (geschreven) bronnen zijn aan te wijzen. In het 'Onuitgegeven toneelspel' wordt verwezen naar een werk van G.E. Lessing, *Nathan der Weise* (1779).

Compositie

De gebruikte editie van de roman bestaat uit twintig niet genummerde hoofdstukken zonder titel; de hoofdstukindeling is door J. van Lennep aangebracht. Er is sprake van een 'dubbelroman', waarin twee verhalen met elkaar verweven zijn:
- het Droogstoppel-verhaal over de koffiecultuur ('roman A');
- het Stern-verhaal over Max Havelaar ('roman B').

A en B verwijzen voortdurend naar elkaar en eindigen op hetzelfde moment.
De laatste paar bladzijden vormen een soort pamflet of schotschrift: Multatuli neemt zelf de pen op en zet de bedoeling van het boek uiteen.

Naar het einde van het boek toe blijkt de fictie (de bedachte of verzonnen werkelijkheid) steeds meer realiteit te zijn. Aanvankelijk denkt de lezer een humoristisch-realistisch verhaal in handen te hebben. Pas later blijkt het werkelijke (politieke) doel van het boek: de reële wantoestanden aan de kaak stellen. Maar dan is de lezer al in de ban geraakt; hij wordt als het ware in een fuik gelokt ('fuikstructuur'), de literatuur wordt 'over boord gezet'.
Een belangrijk structuurelement is het contrast: Nederland tegenover Indië, arm tegenover rijk, huichelarij tegenover oprechtheid, fictie (vorm) tegenover werkelijkheid (feit), Droogstoppel tegenover Havelaar enzovoort.
Multatuli zelf noemt het boek 'bont', zonder 'geleidelijkheid', maar de structuur is toch niet zo grillig. J.C. Brandt Corstius vindt, dat de roman zeer goed gecomponeerd is. Er zijn namelijk twee keer drie groepen hoofdstukken van gelijke omvang te onderscheiden met elk twee 'toppen':
- het eerste drietal (hoofdstuk 1 tot en met 4, 5 tot en met 8 en 9 tot en met 11) heeft als toppen de toespraak tot de hoofden van Lebak en de parabel van de Japanse steenhouwer;
- het tweede drietal (hoofdstuk 12 tot en met 14a, 14b tot en met 17 en 18 tot en met 20) kent als toppen de geschiedenis van Saïdjah en Adinda en het slotgedeelte.

De geschiedenis van Saïdjah en Adinda vormt binnen de roman een zelfstandig, exemplarisch verhaal; het toont een voorbeeld van de uitbuitingspraktijken.
De onderwerpen in *Max Havelaar* zijn zeer uiteenlopend van aard, maar ze worden met elkaar verbonden door de centrale gedachte, dat de Javaan wordt uitgebuit en het bestuur niet deugt.

Personages

Hoofdpersoon is eigenlijk E. Douwes Dekker (zie Auteur) zelf in verschillende schijngestalten (afsplitsingen):
a) Max Havelaar, de ongeveer vijfendertigjarige assistent-resident van Lebak, een heroïsche figuur, een 'ideale' ambtenaar, een soort Don Quichot die strijdt tegen het onrecht dat (zijns inziens) de inlanders wordt aangedaan. Daarbij stuit hij voortdurend op onwil en onbegrip van de Nederlandse bestuursambtenaren. Hij is gevoelig, ijverig, intelligent, eerlijk, gevat, sociaalbewogen, revolutionair en idealistisch. Hij past niet in het toenmalige koloniale ambtenarencorps. Hij is overtuigd van de juistheid van zijn eigen opvattingen en speelt in de Lebak-affaire een mooie rol. Tine, zijn goedaardige, liefdevolle echtgenote, heeft een blinde verering voor hem en keurt alles goed wat hij doet. Zoontje Max jr. is het onschuldige slachtoffer van zijn vaders idealisme.
b) Sjaalman: Douwes Dekker in berooide toestand na zijn ontslag, een miskend idealist. Sjaalman was ontslagen door boekhandelaar Gaafzuiger.
c) Ernest Stern, een enigszins sentimentele jonge Duitse volontair, die bij Droogstoppel inwoont.
d) Multatuli ('Veel heb ik gedragen').

In de loop van de roman treedt weer identificatie op: Havelaar, Sjaalman, Stern en Multatuli blijken één en dezelfde figuur te zijn.
Batavus Droogstoppel, compagnon van Last, is makelaar in koffie te Amsterdam, een karikatuur van de egoïstische Hollandse koopman: huichelachtig, laf, ijdel en onbeschoft. Hij heeft twee kinderen, Frits en Marie; zijn bediende heet Bastiaans.
De inlandse regent Karta Nata Negara is welwillend en beleefd, maar doet zijn eigen zin. Hij buit zijn volk uit en laat het herendiensten verrichten. Sommige inwoners van het weinig welvarende Lebak waren zo tot wanhoop gebracht, dat ze de wijk genomen hadden naar naburige gebieden en Zuid-Sumatra, waar ze zich bij opstandelingen aansloten.
Saïdjah en Adinda verpersoonlijken de mishandelde inlandse bevolking.
Dominee Wawelaar stelt de godsdienst in dienst van de exploitatie van Indië; hij wil de Javaan bekeren om hem voor Nederland te kunnen laten werken.
Resident Slijmering is het type van de ambtenaar die het altijd zo bijzonder druk heeft en zijn plicht verzaakt.
Verbrugge is een brave ambtenaar, die schrikt van Havelaars

doortastend optreden. De joviale, gezellige Duclari is de militaire commandant.
Diverse personages hebben karakternamen ('speaking names'), bijvoorbeeld Droogstoppel (dor, droog), Slijmering (slijmen, stroop likken) en Wawelaar (wauwelen, onzin vertellen).

Plaats en tijd

De gebeurtenissen spelen zich af in Nederland (met name Amsterdam) en in (voormalig) Nederlands-Indië (het tegenwoordige Indonesië). Deze lokaties vormen een scherp contrast. Het district Lebak (met de hoofdplaats Rangkas Betoeng) ligt in de residentie Bantam op West-Java. Saïdjah en Adinda wonen in Badoer, in het district Parang-Koedjang.
Multatuli bedacht voor het prachtige eilandenrijk de naam Insulinde. Hij besteedt in *Max Havelaar* veel aandacht aan de 'couleur locale': prachtige natuurbeschrijvingen, Indische taal enzovoort.
De vertelde tijd is niet precies aan te geven; de gebeurtenissen in de geschiedenis van Saïdjah en Adinda beslaan een periode van ongeveer elf jaar. De handelingen vinden plaats op verschillende tijdsniveaus: 1856 (de Lebak-periode en de geschiedenis van Saïdjah en Adinda) en ± 1860 (het 'heden' van Droogstoppel en Stern). Heden en verleden zijn met elkaar verweven.

Vertelperspectief

Het vertelperspectief is meervoudig en ingewikkeld; er zijn meerdere IK-vertellers, namelijk Droogstoppel, Stern (die weer een min of meer auctoriale IK-verteller creëert die de Havelaargeschiedenis vertelt) en Multatuli (in het slotgedeelte). Havelaar presenteert echter ook zichzelf (in gesprekken en brieven). Multatuli gooit de vertellers Droogstoppel en Stern aan het eind van de roman eigenhandig uit het boek ('Ik walg van mijn eigen maaksel').

Thematiek

Centraal staan de strijd tegen de uitbuiting van de bevolking van Nederlands-Indië en het streven naar eerherstel voor de ambtenaar Douwes Dekker. Grondmotief is de gerechtigheid. Verder spelen onder andere een belangrijke rol:
- vermenging van fictie en werkelijkheid (zie Compositie);

- persoonsafsplitsing en identificatie (zie Personages);
- manuscriptfictie of mystificatie: gefingeerde brieven en documenten ('pak van Sjaalman');
- kritiek op de maatschappij, de kerk en het kolonialisme;
- strijd tegen ongevoeligheid en wanbegrip;
- botsing van verschillende culturen;
- ambtenarij. Het bestuur van Nederlands-Indië zag er als volgt uit: Gouverneur-Generaal en Raad van Indië→residenten →assistent-residenten→controleurs→opzieners→klerken. De inlandse regent werd bijgestaan door districtshoofden.

Stijl

Vooral in het 'Stern-verhaal' is de stijl fris, natuurlijk, persoonlijk, levendig en meeslepend. De toon wisselt van hard en zakelijk tot humoristisch en sarcastisch en soms poëtisch. Gewone spreektaal, ambtelijk taalgebruik, bijbels-profetische taal en een gevoelige, poëtische verteltrant wisselen elkaar in de zeer ongelijksoortige teksten af. Zelf typeerde Douwes Dekker zijn stijl als 'muziek en onweer' en noemde hij sarcasme 'de hevigste uitdrukking van smart' (Idee 324). De vele uitweidingen dienen vooral om de lezer in te lichten over Havelaars karakter en werkkring.

Stroming en genre

Max Havelaar is een sterk autobiografische, ironische en realistische tendens-, strekkings- of protestroman uit de romantiekperiode (zie voor romantiek Stroming en genre bij A.C.W. Staring, *Jaromir*). Daarnaast is de roman ook te beschouwen als een sleutelroman, waarin werkelijke personen verhuld gepresenteerd worden: Droogstoppel is in werkelijkheid waarschijnlijk de Amsterdamse makelaar in koffie Robert Voute, Slijmering is C.P. Brest van Kempen, Slotering is C.E.P. Carolus, de gouverneur-generaal is A.J. Duymaer van Twist, Verbrugge is A.J. Langevelt van Hemert en Duclari is luitenant Collard; de figuren uit het verhaal over Saïdjah en Adinda zijn verzonnen. Ten slotte kan *Max Havelaar* ook nog gezien worden als een ingewikkelde pseudo-autobiografie.
Typisch romantische elementen zijn de manuscriptfictie, de egocentrische visie (voortdurend staat de IK in het middelpunt), het zich afzetten tegen de maatschappij en de geëmotioneerdheid. Naast romantiek spelen echter Verlichting (zie Stroming en genre bij J. van Effen, *De Hollandsche spectator*) en realisme een belangrijke rol: de hoofdgedachte (misstanden aanto-

nen) is sterk rationalistisch en diverse beschrijvingen zijn zeer waarheidsgetrouw.

Waardering, bewerkingen en vertalingen

Max Havelaar is 'de enige roman van wereldformaat die onze negentiende eeuw heeft voortgebracht' (G. Stuiveling). Volgens R. Nieuwenhuys begreep Multatuli echter heel weinig van het rechtsgevoel van de inlanders (de adat of het gewoonterecht). De beoogde effecten van *Max Havelaar* (positieverbetering van de Javanen en eerherstel van Multatuli) bleven grotendeels uit door het ingrijpen van J. van Lennep (zie Bibliografie). Toch heeft geen ander boek in de negentiende eeuw zoveel opschudding veroorzaakt; Multatuli werd op slag beroemd en al spoedig gevreesd en gehaat. Hij opende velen de ogen voor de fouten van het koloniale beleid in die dagen, hij was de luis in de pels van het negentiende-eeuwse vaderlands geweten. Vooral door de stijl onderscheidt *Max Havelaar* zich in positieve zin van alle andere werken die rond 1850 in ons land verschenen.
De roman werd in 1976 door Fons Rademakers verfilmd (naar een scenario van G. Soeteman). Jos Brink, Frank Sanders en Henk Bokkinga maakten in 1987 een musical naar het boek.
Max Havelaar werd in vele talen vertaald, onder andere in het Frans, Duits (door E. Stück, 1951), Engels (door A. Nahuys, 1868), Deens, Fins, Zweeds, Noors, Hongaars, Pools, Spaans, Portugees, Italiaans, Russisch, Chinees, Tsjechisch, Japans en Indonesisch!

Auteur

Eduard Douwes Dekker (Multatuli, 1820-1887) werd geboren in Amsterdam. Hij was de jongste van vijf kinderen en werd voornamelijk door zijn moeder (Sytske Eeltje Klein) opgevoed. Hij bezocht enkele jaren de Latijnse School en was, net als zijn broer Pieter, voorbestemd predikant te worden. Hij mislukte echter op school, werkte drie jaar als bediende bij textielfirma Van de Velde en werd in 1838 door vader meegenomen naar Nederlands-Indië. In Batavia werkte hij bij de 'Algemene Rekenkamer'. In 1841 werd hij rooms-katholiek (zijn ouders waren doopsgezind) om te kunnen trouwen met de plantersdochter Caroline Versteegh; haar vader wilde echter niet met een huwelijk instemmen. Douwes Dekker vroeg toen overplaatsing naar Sumatra aan; in 1842 werd hij controleur in Natal. Hij had enkele maanden een verhouding met Si Oepi Keteh, de dochter

van een inlands hoofd. Ten onrechte werd hij verdacht van geknoei in de administratie; zijn chef, generaal Michiels, schorste hem. Hij vertrok naar Batavia, trouwde in 1846 met Everdine Huberta baronesse van Wijnbergen (Tine) en werd commies in Poerworedjo. Twee jaar later werd hij secretaris van de resident in Menado (Celebes) en weer drie jaar later assistent-resident van Ambon. In juli 1852 moest hij om gezondheidsredenen naar Nederland terugkeren; zijn ziekteverlof duurde ongeveer twee jaar. Hij kon geen ander werk vinden, leefde als grandseigneur en raakte diep in de schuld door geldspeculaties in Spa, Bad-Homburg en Wiesbaden. Ontgoocheld keerde hij in 1855 naar Batavia terug. Op voorspraak van gouverneur-generaal Duymaer van Twist werd hij in 1856 benoemd tot assistent-resident van Lebak (West-Java). Daar probeerde hij aan de slechte situatie waarin de inlanders verkeerden een einde te maken. Hij diende zelfs bij de resident van Bantam, Brest van Kempen, een officiële klacht tegen regent Karta Nata Negara in, maar er werd niet op gereageerd. Hij werd overgeplaatst naar Ngawie, maar vroeg toen zelf ontslag aan. Broer Jan, die tabaksplanter op midden-Java was, ontfermde zich over Tine en zoontje Edu. Douwes Dekker zelf reisde naar Brussel en nam zijn intrek in logement 'Au Prince Belge'. In 1858 probeerde hij tevergeefs weer in koloniale dienst te komen. In 1859 repatrieerden Jan, Tine en de (inmiddels) twee kinderen (Edu en Nonnie) naar Nederland. Douwes Dekker richtte een 'Legioen van Insulinde' op (een keurkorps, tot iedere dienst bereid) en leidde jarenlang een ongedurig leven, terwijl Tine in Brussel verbleef. Om een gevangenisstraf te ontlopen wegens het uitdelen van een klap aan iemand die een zangeres beledigde, ging hij tijdelijk naar Duitsland. Tine vertrok in 1866 naar Milaan om als kinderjuffrouw te gaan werken. Vanaf 1870 zorgde Douwes Dekkers vriend en uitgever G.L. Funke ervoor, dat de opbrengsten van zijn werken vergroot werden. Douwes Dekker begon een verhouding met Mimi Hamminck Schepel. Hij werd correspondent in Duitsland voor de 'Opregte Haarlemmer Courant'; omdat hij niet zijn eigen mening mocht geven, verzon hij een krant (de 'Mainzer Beobachter') waaruit hij zogenaamd citeerde. Korte tijd woonde hij met Tine èn Mimi in Den Haag. Tine vertrok in 1870 weer naar Italië, waar ze vier jaar later overleed; bij haar begrafenis in Venetië was Douwes Dekker niet aanwezig. Na een korte, maar hevige vriendschap met de actrice Mina Kruseman trouwde hij in 1875 met Mimi. Ze gingen in Wiesbaden wonen en namen een pleegzoon in huis (Wouter Bernhold). Van een bewonderaar, Joh. Zürcher, kreeg Douwes Dekker in Nieder-Ingelheim een buitenhuis en als nationaal huldeblijk een

lijfrente. De laatste jaren leefde hij rustig en onbezorgd met Mimi. Na zware astma-aanvallen overleed hij in februari 1887 in Nieder-Ingelheim, op de verjaardag van koning Willem III... Hij was de eerste Nederlander die zich liet cremeren.

Het pseudoniem Multatuli is ontleend aan Ovidius ('ipsa multa tuli non liviora fuga' en betekent: veel heb ik verduurd dat niet lichter is dan de ballingschap op zichzelf). Leven en werk van Douwes Dekker zijn nauw met elkaar verweven. Hij was een echte romanticus: twijfelde aan alle zekerheden en waarheden, was een gevoelsmens, moralist èn practicus, strijder tegen onrecht, sociaal hervormer, ironicus en sarcast, niet-monogaam, gedreven idealist, autodidact, eigenzinnig en egocentrisch, fantasierijk, hooghartig, tactloos..., kortom een romantische gespleten persoonlijkheid van Europees formaat met Napoleonneigingen en Jezus-allures!

Sinds 1946 bestaat het Multatuli-genootschap met het eigen tijdschrift 'Over Multatuli'. Op de Torensluis in Amsterdam staat sinds 1987 een standbeeld van Douwes Dekker. In de Multatuli-waardering is de laatste jaren een duidelijke kentering gekomen: de vrijwel unanieme bewondering en verering heeft plaats gemaakt voor veel negatieve kritiek (zie bijvoorbeeld de bundel artikelen *Er is niets poëtischer dan de waarheid*, 1987).

De belangrijkste werken van E. Douwes Dekker zijn: *Hector* (1832; treurspel); *Losse bladen uit het dagboek van een oud man* (1841-45); *De eerloze* (ook genoemd *De hemelbruid* en later *De bruid daarboven*, 1844); *Max Havelaar* (1860); *Indrukken van den dag* (1861); *Minnebrieven* (1861); *Ideen* (1862-77; zeven bundels met 1282 genummerde notities, invallen, verhalen, parabels, voorspellingen enzovoort. De *Ideen* bevatten ook een toneelstuk, 'Vorstenschool', en de geschiedenis van 'Woutertje Pieterse'); *Japansche gesprekken* (1865); *De zegen Gods door Waterloo* (1865); *De Maatschappij tot Nut van den Javaan* (1869); *Duizend en eenige hoofdstukken over specialiteiten* (1871) en *Millioenen-studiën* (1873). Van 1890 tot 1896 verschenen tien delen *Brieven*. Van de *Volledige werken* van Multatuli is een nieuwe uitgave in tweeëntwintig delen aan het verschijnen.

Literatuur

Over E. Douwes Dekker (Multatuli) en zijn werk is enorm veel geschreven. In 1987 stelde P.C. van der Plank c.s. een omvangrijke bibliografie samen: *Multatuli-literatuur 1948-1977: lijst der geschriften van en over Eduard Douwes Dekker*, dat een vervolg is op een soortgelijk boek van A.J. de Mare uit 1948.

De belangrijkste studies zijn: J. van den Bergh van Eysinga-Elias, *Multatuli, zijn leven en werken* (1920); J. Saks, *Eduard Douwes Dekker, zijn jeugd en Indische jaren* (1937); E. du Perron, *De man van Lebak* (1949²); P. Spigt, *De ballingschap van Multatuli* (1954); G. Brom, *Multatuli* (1958); F.W. Driessen, *Multatuli, aanklager, strijder, realist* (1960); P.H. Dubois c.s., *100 Jaar Max Havelaar; essays over Multatuli* (1962); J.J. Oversteegen, *Multatuli en de kritiek; een bloemlezing uit de literatuur over Multatuli* (1970); H.A. Ett c.s., *Multatuli* (1970); P. van 't Veer, *Het leven van Multatuli* (1979; onvoltooide biografie); A.L. Sötemann, *De structuur van Max Havelaar; bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman* (1981²); G. Stuiveling, *Levenslang; opstellen over Multatuli* (1982); A. Jongstra, *De Multatulianen; 125 jaar Multatuli-verering en Multatuli-hulde* (1985); W.F. Hermans, *De raadselachtige Multatuli* (1987²); K. ter Laan c.s., *Multatuli-encyclopedie* (1987); R. Nieuwenhuys, *De mythe van Lebak* (1987); M. Janssens, *Max Havelaar, de held van Lebak* (1987²); J.J. Oversteegen, *De redelijke Natuur, Multatuli's literatuuropvatting* (1987).

Een standaardwerk over de Indische literatuur is R. Nieuwenhuys, *Oostindische Spiegel* (1978³).

Serie Prisma informatief

Prisma uitnatselboek

Nederlandse literatuur ca 1200 - 1800

Die zondagavond zit iedereen op de charmante te wachten. Tevergeefs. Tegen tienen wordt er een briefje gebracht waarin Van der Hoogen te kennen geeft niet meer in het huis van Kegge te willen komen, omdat daar zijn naam door iemand wordt „bezwalkt". Iedereen is zeer verbaasd. Hildebrand vertelt hun de juiste toedracht van de zaak. Kegge vindt het wel jammer, dat er nu geen man meer in huis is aan wie hij aanspraak heeft (Hildebrand zal ook gauw vertrekken). Dan denkt hij even aan William en vraagt zijn vrouw hoe oud hij nu geweest zou zijn. De volgende dag brengt Hildebrand een bezoek aan baron Van Nagel. Hij verzoekt de baron te verhinderen, dat Reindert de Maete naar de West gaat. De baron (voor Hildebrand de ideale magistraat) belooft de jongeman zijn ontslag te weigeren. De sympathieke edelman onderhoudt zich hierna nog een poosje met Hildebrand.
Drie dagen later is Hildebrand weer terug op zijn kamer te Leiden. De auteur besluit het verhaal met enige vermeldingen over het „verdere levenslot der opgevoerde personen". Henriette trouwt met een kapitein der rijdende artillerie. Van der Hoogen verduistert geld en vertrekt met de noorderzon. Bout is aan de gevolgen van een ongeregelde levenswijze overleden en De Maete, gelukkig getrouwd met Suzette, bezet nu diens plaats ter secretarie. Als de grootmoeder overlijdt, krijgt Hildebrand de ring weer terug.

Vragen

1. Geef een karaktertypering van de hoofdpersonen.
2. Hoe denkt Hildebrand over de adel? Waaruit blijkt dat?
3. Wat weet je over de betekenis van de naam Kegge?
4. Hoe tekent Hildebrand de familie De Groot?
5. De meest tragische figuur is Suzette Noiret. Waarom?
   Wat weet je over de rol die Hildebrand hierbij speelt?

Gegevens

Knuvelder; De Vooys en Stuiveling; inleiding in de tekstuitgave van *De fam. Kegge* (Cahiers voor Letterkunde, Meulenhoff).

* *

MAX HAVELAAR OF DE KOFFIEVEILINGEN DER NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ

Multatuli

Max Havelaar verscheen in 1860. De auteur was Eduard Douwes Dekker; als pseudoniem koos hij Multatuli, d.w.z. ik heb veel gedragen.
Het boek werd opgedragen aan zijn vrouw, Everdine Huberte Baronesse Van Wijnbergen. Het is geschreven in een voor die tijd zeer fris en levend Nederalnds en valt op door zijn oorspronkelijke compositie. In de eerste hoofdstukken is Batavus Droogstoppel, makelaar in koffie te Amsterdam, aan het woord; hij wil een boek over koffie schrijven (zie de ondertitel van het boek).

We leren Droogstoppel kennen als een bekrompen, materialistisch en fantasieloos mens. Aangezien zijn principe is: „waarheid en gezond verstand", heeft hij geen enkele waardering voor poëzie. Als volontair is bij hem in huis Ernest Stern, zoon van een bevriende relatie uit Hamburg. („Hij schijnt vlug en bekwaam, maar ik geloof dat hij schwärmt.")
Een vroegere schoolmakker van Droogstoppel, Sjaalman, zendt de makelaar een pak manuscripten, met het verzoek er het een en ander van uit te geven. (Droogstoppel spreekt schamper van „Sjaalman", want hij is „een schoolkameraad die een sjaal draagt in plaats van een jas, en die niet weet hoe laat het is".) De jonge Stern zal uit het pak dié manuscripten overschrijven, die Droogstoppel voor zijn boek kan gebruiken. Wel zal de makelaar af en toe een hoofdstuk tussenvoegen, „om aan 't boek een solide voorkomen te geven".
Bij het vijfde hoofdstuk (de indeling in hoofdstukken is van Jacob van Lennep) begint het eigenlijke verhaal. Dit is het relaas in romanvorm van wat Douwes Dekker is overkomen.
Aan het eind van het boek neemt Douwes Dekker zelf het woord en zegt hij dat de strekking van zijn roman tweeledig is: hij eist een betere behandeling van de inlanders en eerherstel voor zichzelf. Om dit te bereiken draagt hij zijn boek op aan „Willem den Derden, Koning, Groothertog, Prins . . . meer dan Prins, Groothertog en Koning . . . *Keizer* van 't prachtig rijk van *Insulinde* dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd . . ."
Wat is Max Havelaar overkomen? In 1855 wordt Max Havelaar door de Gouverneur-Generaal benoemd tot assistent-resident van Lebak. Dit geschiedt tegen de voordracht van de Raad van Indië in; de toestanden in Lebak (Zuid-Bantam) zijn slecht en de G. G. ziet in Havelaar iemand met hart voor de inlanders. Begin 1856 komt Havelaar met zijn vrouw Tine en z'n zoontje Max in zijn standplaats Rangkas-Betoeng aan; op 22 jan. houdt hij de beroemde toespraak tot de hoofden van Lebak, waarin hij gewag maakt van de slechte toestanden te Lebak. Havelaars voorganger, Slotering, had er al over geschreven; hij was echter gestorven. (Havelaar meende ten onrechte dat hij vergiftigd was.) Oorzaak van de misstanden is de Regent, een inlands vorst. Hij eigent zich bezittingen van zijn landgenoten toe en laat hen onbezoldigd voor zich werken. Havelaars onmiddellijke superieur, de Resident van Bantam, Slijmering genaamd, is op de hoogte van deze wantoestanden, maar doet er niets tegen. Havelaar richt vermaningen tegen de Regent, echter zonder resultaat. (De Regent werd slecht gehonoreerd en moest een uitgebreide hofhouding onderhouden.) Havelaar verneemt bij geruchte, dat zijn voorganger vergiftigd is door de schoonzoon van de Regent. Hij verzoekt de Resident de inlandse vorst naar Serang te roepen en zijn medestanders gevangen te zetten. De inlanders zullen dan vrijuit kunnen spreken. De Resident schrikt zeer van dit in zijn ogen overijlde optreden en reist naar Rangkas-Betoeng. Havelaar en Slijmering komen niet tot overeenstemming; de eerste wil handelend optreden, de tweede wenst de zaak te sussen. De Gouverneur-Generaal wordt in de zaak gekend en Havelaar wordt overgeplaatst; hij krijgt een officiële afkeuring in een kabinetsmissive. Hij accepteert dit niet en vraagt ontslag. Dit wordt hem terstond verleend op 4 april 1856. Hij tracht zijn handelwijze persoonlijk te verdedigen bij de Gouverneur-Generaal. Deze staat op het punt om naar Nederland terug te keren en wenst Havelaar niet in audiëntie te ontvangen. Einde van de roman.
De laatste bladzijden neemt Douwes Dekker zelf het woord (zie hierboven).

De feiten zijn door de auteur zeer nauwkeurig en waarheidsgetrouw weergegeven.
De meeste personen uit de roman zijn historisch, zodat de *Max Havelaar* niet alleen een tendensroman is, maar ook een sleutelroman. Slijmering is in werkelijkheid Brest van Kempen, de Gouverneur-Generaal is Duymaer van Twist, Havelaars voorganger Slotering is Carolus, controleur Verbrugge is Van Langeveld van Hemert, Duclari is Collard. De indische figuren worden bij hun werkelijke naam genoemd; alleen de personen uit het verhaal „Saïdjah en Adinda" zijn verzonnen. Dit verhaal is ingevoegd als illustratie van de kwalijke praktijken der inlandse hoofden en het niet optreden van het Ned. bestuur.
Na zijn ontslag is Douwes Dekker naar Europa teruggekeerd; op een hotelkamertje in Brussel ontstond in 1859 de *Max Havelaar*. De eerste uitgaven zijn verzorgd door Jacob van Lennep, aan wie Multatuli zijn rechten had overgedragen. Het succes dat Multatuli van zijn boek had verwacht, is aanvankelijk niet gekomen, mede door de dure uitgave (vier gulden per exemplaar), die Van Lennep in beperkte oplage liet verschijnen. Verder had Van Lennep hier en daar iets uit de tekst weggelaten. Een en ander is hem door Multatuli zeer kwalijk genomen; een proces is gevolgd. Aan het eerste hoofdstuk gaat nog een „Onuitgegeven Toneelspel" vooraf. De beschuldigde, Lothario, moet ondanks de vele bewijzen van zijn onschuld hangen. De uitdrukking „Barbertje moet hangen" is dus eigenlijk niet juist: Lothario moet hangen.

Opmerkingen
Voor de compositie van *Max Havelaar* zie J. J. Oversteegen in *Merlyn*, oktober 1963, blz. 20 - 45, en de dissertatie van A. L. Sötemann, *De structuur van Max Havelaar*, Utrecht 1966.

Vragen
1. Wat heeft de geschiedenis van Barbertje met de inhoud van het boek te maken?
2. Onder welke namen treedt de schrijver op?
3. Wat weet je over de stijl van Havelaars toespraak?
4. Waarom is dit boek zo typerend voor de Romantiek?

Gegevens
P. Spigt, *Multatuli, sarcast op een ongelegen moment* (1972); Marcel Janssens, *Max Havelaar, de held van Lebak* (Antwerpen 1970).

* *

uit: literama 7843/01 K.J. van der Kerk en H.A. Poolland

[redacted]

[redacted]

Verhalen uitzondigt is een negental kritieken van Busken Huet, die hij geleverd heeft op zijn tijdgenoten. Ze zijn verschenen bij Bert Bakker Daamen N.V. in Den Haag, 1956, als Ooievaarpocket 37. [illegible] heeft ze gekozen en ingeleid met het opstel *Busken Huet: verstand en misverstand* (overgenomen uit

:genoot en criticus van beroep.
oegere schoolgenoot. Karin, de
ıtpaar Roebljov, dat in het sou-

naakte zich tot de ontmoeting
en, er zou wel iets gebeuren,
n. Alles waar je je wil en aan-
nbereikbaar, dat is tenminste
die een scène maakt, schieten
zichzelf. Maar toen ze Sylvia en
ıet of ik ergens diep in mijn li-
aar plotseling iets verschoof en
Na de streek die Sylvia Alfred
met hem en tegelijk iets van
e kaart en laat alles zoals het is.
n Sylvia. Vindt het prettig dat
elkaar ontmoeten, met elkaar
nijn leven overbrugde en er zo
met .via voor huisvrouw spe-
etc.
ıdse literatuur, 'omdat die, op
bestaat uit een veredeld soort
:mand na zijn vijfentwintigste

ı krijgen, wat ze heel erg vindt:
er maar één manier om van je
elf moeder te worden'. Om de
spelen zij dat Sylvia verloofd is
n Laura, en daarom bij haar in-
via met een stok weg, dat is het

MULTATULI

Max Havelaar, of de koffie-veilingen der Nederlandsche Handels-Maatschappij

Naam: MAX HAVELAAR

Tijd: Van januari 1856 tot in mei (23/24 mei) 1856.
Leeftijd: 35 jaar.
Woonplaats: Op Java: de assistentie-residentie van Bantam, nl. Lebak en daarin de plaats Rangkas-Betoeng.
Uiterlijk: 'Hij was slank en vlug in zijn bewegingen. Buiten zijn korte en beweeglijke bovenlip, en zijn grote flauwblauwe ogen die, als hij in kalme stemming was, iets dromerigs hadden, maar vuur schoten als een groot denkbeeld hem beheerste, viel er in zijn voorkomen niets bijzonders op te merken. Zijn blonde haren hingen sluik langs de slapen (...) Opmerkelijk was 't dat zijn voorkomen (...) zo weinig sporen (droeg) van zijn doorgebracht leven (...) Wel sprak er uit zijn trekken iets als vermoeienis, doch dit deed eer denken aan vroegrijpe jeugd dan aan naderende ouderdom'. Bij de officiële ambtsaanvaarding: 'en Havelaar, schitterend van goud en zilver, maar ietswat struikelend over hun degens'.
Gezondheid: 'Havelaar had de gouverneursziekte reeds zo dikwijls waargenomen bij zo véél lijders – en vaak in anima vili, want er zijn analoge residents-, controleurs- en surnumerairsziekten, die tot de eerste in verhouding staan als mazelen tot pokken, en eindelijk: hij zelf had aan de ziekte geleden!' (De gouverneursziekte verloopt in twee 'stadia' en de verschijnselen variëren van 'eigenwaan' en 'minachting van anderen' tot 'heimwee naar een Hollandse buitenplaats'; tussen deze stadia in liggen 'dysenterische buikaandoeningen'.)
Financiële middelen: 'op zijn reizen in Europa had hij het weinige uitgegeven, dat hij in vorige jaren had overgegaard. Zelf had hij daar schulden achtergelaten, en hij was dus, in één woord, arm. Doch nooit had hij zijn ambt beschouwd als een geldwinning, en bij zijn benoeming naar Lebak nam hij zich met tevredenheid voor, het achterstallige door zuinigheid in te halen'. Hij is zeer vrijgevig, 'waar anderen hulp behoefden, was hem (...) het geven een ware hartstocht'. 'Zuinigheid viel Havelaar moeilijk. Hij voor zichzelf kon zich tot het strikt nodige bepalen (...) waar anderen hulp behoefden was hem (...) het geven een ware hartstocht'. Het kastekort dat hij in Natal

heeft veroorzaakt zuivert hij aan met geld dat zijn vrouw hem gegeven heeft. Hij is in Natal een tijd zo arm dat hij bijna van honger omkomt en een kalkoen steelt van de gouverneur-generaal. Hij koestert een 'rêve aux millions' waar het het wellicht verloren gegane vermogen van Tine, zijn vrouw, betreft. Hij 'scheen iets als schaamte te gevoelen', wat hem belet na te gaan waar Tines erfenis gebleven kan zijn; 'hij vond er dus iets koopmansachtigs in, iets derogerends'. De gedachte dat Tine en zoon Max moeten lijden onder zijn geldtekort kwelt hem.

Bloedverwanten: Zoontje Max, een jaar of drie, geboren na zeven jaar huwelijksleven.

Reizen: Duitsland, Frankrijk (o.a. Nîmes en Arles). De watervallen te Tondano, te Maros, te Schaffhausen, de Niagara. Op Sumatra en Java.

Werk: Voor hij in januari 1856 beëdigd wordt tot assistent-resident van Lebak (door de inlanders genoemd: Bantan-Kidoel of Zuid-Bantam) is hij controleur geweest te Natal (Sumatra), vanaf 1842. Er ontstaat een kastekort: 'Als er door slordigheid of verzuim enige duizenden tekort waren in mijn beheer, noem ik dit *op zichzelf* geen kleinigheid. Maar als deze duizenden ontbraken ten gevolge van mijn gelukte pogingen om de opstand te voorkomen, die de landstreek van Mandailing dreigde in vuur en vlammen te zetten, en de Atjinezen te doen terugkeren (...) dan (...) onbillijk de terugbetaling daarvan op te leggen aan iemand die oneindig groter belangen gered had'. Tot zijn verbazing wordt hij in een brief van de gouverneur zelfs beschuldigd van 'ontrouw'. Er wordt hem dan een nieuwe standplaats toegewezen, Padang, hij verblijft daar negen maanden zonder officieel benoemd te worden, ontvangt geen geld, lijdt honger, hij is dan 'nauw drieëntwintig jaar'. Oorzaak van deze tegenwerking is zijn controverse met generaal Vandamme inzake getuigenverklaringen die door inlanders afgelegd werden. Hij is goed op de hoogte van de toestanden in Lebak en van de 'verregaande misbruiken' in het district Parang- Koedjang. Werkt vaak 's nachts. Goede verstandhouding met controleur Verbruggen, die hij 'halfheid' verwijt; 'leidt tot niets, *Half*-goed is *niet* goed. *Half*-waar is *on*waar. Voor vol traktement, voor volle rang, na een duidelijke *volledige* eed, doet men zijn *volle plicht*'. Hij eist dit ook van zichzelf. Klaagt schriftelijk de regent van Lebak aan. Deze laat de bevolking veel onbetaalde arbeid voor zich verrichten (misbruik van gezag) en vordert opbrengsten in natura zonder betaling ('knevelarij'). Verder verdenkt Havelaar de regent ervan zijn voorganger te hebben laten vergiftigen. De resident noch de gouverneur-generaal gaan in op Have-

laars aanklacht. Zij beschuld
zonder 'bezadigd overleg,
overgeplaatst naar Ngawi. H
zoek wordt ingewilligd, maar
ger en zijn toelichting aan te
Liefdesleven: In 1846 te Tjianc
hij een aantal ongelukkige
vindt Havelaar. Zo Tine al ee
staan dat zij alles goedkeurt
het dat hij de laatste cent uit
vond het goed dat hij de wee
dam op koek en amandelmel
dat hij de logementsrekening
(...)'. En 'zó innig waren zij v
met enige arbeid die aandach
hoefte voelde haar te zien of
omdat hij boos is over iets an
een bewijs te meer was hoe M
Vrienden: Tenslotte: Duclari
garnizoen te Rangkas-Betoen
laar zijn ontslagbrief laat lez
maar sprak niet. Duclari, ee
wilde vloek uit'.
Vijanden: De gouverneur-ger
Bekenden: Mevrouw Sloterin
Havelaars). De regent van Lel
De schoonzoon van de regent
resident, de heer Slijmering.
Goede en slechte eigenschap
een meisje, voelde hijzelf alt
woorden geslagen hadden en
Hij was vlug van begrip'. W
voor. Hij is 'vol liefde voor wa
nabijliggende plicht om een
en moedig, maar verspilde, al
heid dikwijls op een windmo
zucht (...) en toch stelde hij
vergeten leven. Dichter in d
hij zich zonnestelsels bij een
heel vreemd. Hem *ahnde* wat
lijk (...) buitengewoon gedul
geduld hem moeilijk vielen,

laars aanklacht. Zij beschuldigen hem ervan te hebben gehandeld zonder 'bezadigd overleg, beleid en voorzichtigheid'. Hij wordt overgeplaatst naar Ngawi. Havelaar vraagt eervol ontslag. Dit verzoek wordt ingewilligd, maar de gouverneur weigert hem te ontvangen en zijn toelichting aan te horen.

Liefdesleven: In 1846 te Tjiandjoer getrouwd met Tine. Daarvoor heeft hij een aantal ongelukkige liefdes gehad: 'dat hoort er zo bij', vindt Havelaar. Zo Tine al een fout zou hebben dan zou die erin bestaan dat zij alles goedkeurt wat Max doet. 'Hãár Max'. Zij begrijpt het dat hij de laatste cent uitgeeft om een arm mens te helpen: '*Zij* vond het goed dat hij de weeskinderen uit alle gestichten te Amsterdam op koek en amandelmelk onthaalde (...) *Zij* begreep volkomen dat hij de logementsrekening van de familie arme zangers betaalde (...)'. En 'zó innig waren zij verbonden dat Max, ook als hij bezig was met enige arbeid die aandacht en inspanning vorderde, gedurig behoefte voelde haar te zien of te horen'. Soms valt hij tegen haar uit omdat hij boos is over iets anders, en 'dit hoorde zij graag omdat het een bewijs te meer was hoe Max haar verwarde met zichzelf'.

Vrienden: Tenslotte: Duclari (eerste luitenant, commandant van het garnizoen te Rangkas-Betoeng) en controleur Verbrugge. Als Havelaar zijn ontslagbrief laat lezen: 'Verbrugge had tranen in de ogen, maar sprak niet. Duclari, een zeer beschaafd mens, barstte in een wilde vloek uit'.

Vijanden: De gouverneur-generaal Vandamme.

Bekenden: Mevrouw Slotering (woont in een huis op het erf van de Havelaars). De regent van Lebak, Radèn Adipati Karta Nata Negara. De schoonzoon van de regent, de demang van Parang-Koedjang. De resident, de heer Slijmering.

Goede en slechte eigenschappen: 'Scherp als een vlijm, en zacht als een meisje, voelde hijzelf altijd het eerst de wonde die zijn bittere woorden geslagen hadden en leed daaronder meer dan de gekwetste. Hij was vlug van begrip'. Wil alles begrijpen en doet daar moeite voor. Hij is 'vol liefde voor waarheid en recht', verwaarloost soms een nabijliggende plicht om een onrecht te herstellen. 'Hij was ridderlijk en moedig, maar verspilde, als die andere Don Quichot, zijn dapperheid dikwijls op een windmolen. Hij gloeide van onverzadelijke eerzucht (...) en toch stelde hij zijn grootst geluk in een kalm huiselijk vergeten leven. Dichter in de hoogste zin van het woord, droomde hij zich zonnestelsels bij een vonk (...) Geen wetenschap was hem geheel vreemd. Hem *ahnde* wat hij niet wist (...) Hij was stipt en ordelijk (...) buitengewoon geduldig, doch juist omdat stiptheid, orde en geduld hem moeilijk vielen, daar zijn geest iets wilds had (...) lang-

zaam en omzichtig in 't beoordelen van zaken (...) indrukken (...) levendig (...) Al wat groot en verheven was, lokte hem aan, en tegelijkertijd was hij onnozel en naïef als een kind'. Hij is eerlijk, geestig en onderhoudend als hij voelt dat men hem begrijpt, maar anders stug en teruggetrokken, hartelijk voor zijn vrienden, gevoelig voor liefde en aanhankelijkheid, 'trouw aan zijn gegeven woord... zwak in kleinigheden, maar standvastig tot hoofdigheid toe, waar 't hem de moeite waard scheen karakter te tonen ... nederig en welwillend voor wie zijn geestelijk overwicht erkenden, doch lastig wanneer men poogde zich daartegen te verzetten ... rondborstig uit trots, en bij vlagen achterhoudend, waar hij vreesde dat men zijn oprechtheid zou aanzien voor onverstand ... evenzeer vatbaar voor zinnelijk als voor geestelijk genot'. Soms beschroomd, traag, ook ijverig en vurig, doortastend, vriendelijk, beschaafd, onberispelijk van gedrag. 'Dit is zeker, hij was een ongewoon mens'. Hij tekent goed (soms borduurpatronen, die hij zelf ook wel eens wil borduren), neemt een taal vlot aan (Duits bijv.). Speelt 'met een kind en als een kind'. Is ook tegenover de baboe hoffelijk. Neemt de beschuldiging tegen de regent geheel op zich, zonder daarbij de inlandse getuigen of Verbrugge te betrekken, die daardoor in grote problemen zouden zijn geraakt. Hij is gastvrij en hulpvaardig, vrijgevig en goedhartig. Zijn eerzucht is niet gericht op geld en gewin. Zet zijn denkbeelden op papier 'maar nooit had hij iets ter perse laten leggen (...) omdat zekere schroom hem bezielde, die wel iets zweemde naar eerbaarheid'. Duelleert als hij in ongenade te Padang vertoeft vaak, soms twee maal op een dag. Hij wil de regent in eerste instantie met zachtheid behandelen, omdat hij 'wil helpen, terechtbrengen, redden, niet verderven'. Zijn naïviteit blijkt uit zijn geloof in de gouverneur een bondgenoot te vinden. Schrijft gedichten. Verzint parabelen.

Personeel: Baboe, andere huisbedienden. Kantooroppassers. Politieoppassers. Tuinlieden. Koetsier. De controleur.

Politieke en godsdienstige opvattingen: In zijn rede tot de hoofden van Lebak wijst hij erop dat de Koning in Nederland, de gouverneur-generaal te Buitenzorg (het wettelijk gezag) rechtvaardig zijn en onrecht schuwen, maar ver weg zijn zodat het onrecht hun verre blijft. Hij wil het misbruik van macht en de knevelarij bestrijden. 'En ik, die (...) de Almachtige God tot getuige nam (...) wens te doen wat mijn plicht is. Hoofden van Lebak! Dit wensen wij allen!' 'Dat er op Java meer rijst is dan er rijst is. Dát is toch welvaart'.

Houdt van: Vrouwen uit Nîmes en Arles. Goed (met zout) ingemaakte ketimoen (zoals in Liebigs kookboek staat). Meer van gebouwen dan van watervallen, omdat ze een geschiedenis hebben.

Houdt niet van: De met z
Slotering. Noemt verzen 'ee
weging zonder geschiedenis
lijke lauwheid. Daar zit ik
en intussen wordt er vreselij
Bijzonderheden: Laat bij
kwatrijn brengen: 'Het wan
geert, Jan Schors-al, Gouv
zijn geweten zelf met vreug
tijd finaal reeds ware ontsla

Noot: Gebruikt is de uitgave

zaken (...) indrukken (...)
us, lokte hem aan, en tege-
kind'. Hij is eerlijk, geestig
iem begrijpt, maar anders
jn vrienden, gevoelig voor
ijn gegeven woord... zwak
ofdigheid toe, waar 't hem
i ... nederig en welwillend
i, doch lastig wanneer men
ndborstig uit trots, en bij
dat men zijn oprechtheid
vatbaar voor zinnelijk als
traag, ook ijverig en vurig,
tispelijk van gedrag. 'Dit is
ekent goed (soms borduur-
duren), neemt een taal vlot
als een kind'. Is ook tegen-
ldiging tegen de regent ge-
getuigen of Verbrugge te
en zouden zijn geraakt. Hij
oedh ig. Zijn eerzucht is
nkbeelden op papier 'maar
...) omdat zekere schroom
eerbaarheid'. Duelleert als
oms twee maal op een dag.
zachtheid behandelen, om-
den, niet verderven'. Zijn
verneur een bondgenoot te
elen.
i. Kantooroppassers. Poli-
ntroleur.
n zijn rede tot de hoofden
Nederland, de gouverneur-
ig) rechtvaardig zijn en on-
iet onrecht hun verre blijft.
ievelatij bestrijden. 'En ik,
nam (...) wens te doen wat
ensen wij allen!' 'Dat er op
h welvaart'.
Goe met zout) ingemaak-
staat. Meer van gebouwen
iedenis hebben.

Houdt niet van: De met zuur ingemaakte ketimoen van mevrouw Slotering. Noemt verzen 'een lelijk rijglijf'. Reisgidsen. Stilstand. Beweging zonder geschiedenis. Lauwheid: 'Vervloekt (...) die schandelijke lauwheid. Daar zit ik nu sedert een maand te wachten op recht en intussen wordt er vreselijk geleden door dat arme volk'.

Bijzonderheden: Laat bij de gouverneur-generaal Vandamme een kwatrijn brengen: 'Het wandlend schorsbesluit dat schorsend ons regeert,/Jan Schors-al, Gouverneur, de weerwolf onzer dagen,/Had zijn geweten zelf met vreugd gesuspendeerd...Als 't niet voor lange tijd finaal reeds ware ontslagen'.

Honderd helden uit de Nederlandse Literatuur

Noot: Gebruikt is de uitgave van 1955 bij Elsevier, Amsterdam/Brussel

de West gaat. De baron (voor Hildebrand de ideale magistraat) belooft de jongeman zijn ontslag te weigeren. De sympathieke edelman onderhoudt zich hierna nog een poosje met Hildebrand.
Drie dagen later is Hildebrand weer terug op zijn kamer te Leiden. De auteur besluit het verhaal met enige vermeldingen over het „verdere levenslot der opgevoerde personen". Henriette trouwt met een kapitein der rijdende artillerie. Van der Hoogen verduistert geld en vertrekt met de noorderzon. Bout is aan de gevolgen van een ongeregelde levenswijze overleden en De Maete, gelukkig getrouwd met Suzette, bezet nu diens plaats ter secretarie. Als de grootmoeder overlijdt, krijgt Hildebrand de ring weer terug.

Vragen
1. Geef een karaktertypering van de hoofdpersonen.
2. Hoe denkt Hildebrand over de adel? Waaruit blijkt dat?
3. Wat weet je over de betekenis van de naam Kegge?
4. Hoe tekent Hildebrand de familie De Groot?
5. De meest tragische figuur is Suzette Noiret. Waarom?
   Wat weet je over de rol die Hildebrand hierbij speelt?

Gegevens
Knuvelder; De Vooys en Stuiveling; inleiding in de tekstuitgave van *De fam. Kegge* (Cahiers voor Letterkunde, Meulenhoff).

* *

MAX HAVELAAR OF DE KOFFIEVEILINGEN DER NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ

Multatuli

Max Havelaar verscheen in 1860. De auteur was Eduard Douwes Dekker; als pseudoniem koos hij Multatuli, d.w.z. ik heb veel gedragen.
Het boek werd opgedragen aan zijn vrouw, Everdine Huberte Baronesse Van Wijnbergen. Het is geschreven in een voor die tijd zeer fris en levend Nederalnds en valt op door zijn oorspronkelijke compositie. In de eerste hoofdstukken is Batavus Droogstoppel, makelaar in koffie te Amsterdam, aan het woord; hij wil een boek over koffie schrijven (zie de ondertitel van het boek). We leren Droogstoppel kennen als een bekrompen, materialistisch en fantasieloos mens. Aangezien zijn principe is: „waarheid en gezond verstand", heeft hij geen enkele waardering voor poëzie. Als volontair is bij hem in huis Ernest Stern, zoon van een bevriende relatie uit Hamburg. („Hij schijnt vlug en bekwaam, maar ik geloof dat hij schwärmt.")
Een vroegere schoolmakker van Droogstoppel, Sjaalman, zendt de makelaar een pak manuscripten, met het verzoek er het een en ander van uit te geven. (Droogstoppel spreekt schamper van „Sjaalman", want hij is „een schoolkameraad die een sjaal draagt in plaats van een jas, en die niet weet hoe laat het is".) De jonge Stern zal uit het pak dié manuscripten overschrijven, die

Droogstoppel voor zijn boek kan gebruiken. Wel zal de makelaar af en toe een hoofdstuk tussenvoegen, „om aan 't boek een solide voorkomen te geven".
Bij het vijfde hoofdstuk (de indeling in hoofdstukken is van Jacob van Lennep) begint het eigenlijke verhaal. Dit is het relaas in romanvorm van wat Douwes Dekker is overkomen.
Aan het eind van het boek neemt Douwes Dekker zelf het woord en zegt hij dat de strekking van zijn roman tweeledig is: hij eist een betere behandeling van de inlanders en eerherstel voor zichzelf. Om dit te bereiken draagt hij zijn boek op aan „Willem den Derden, Koning, Groothertog, Prins . . . meer dan Prins, Groothertog en Koning . . . *Keizer* van 't prachtig rijk van *Insulinde* dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd . . ."
Wat is Max Havelaar overkomen? In 1855 wordt Max Havelaar door de Gouverneur-Generaal benoemd tot assistent-resident van Lebak. Dit geschiedt tegen de voordracht van de Raad van Indië in; de toestanden in Lebak (Zuid-Bantam) zijn slecht en de G. G. ziet in Havelaar iemand met hart voor de inlanders. Begin 1856 komt Havelaar met zijn vrouw Tine en z'n zoontje Max in zijn standplaats Rangkas-Betoeng aan; op 22 jan. houdt hij de beroemde toespraak tot de hoofden van Lebak, waarin hij gewag maakt van de slechte toestanden te Lebak. Havelaars voorganger, Slotering, had er al over geschreven; hij was echter gestorven. (Havelaar meende ten onrechte dat hij vergiftigd was.) Oorzaak van de misstanden is de Regent, een inlands vorst. Hij eigent zich bezittingen van zijn landgenoten toe en laat hen onbezoldigd voor zich werken. Havelaars onmiddellijke superieur, de Resident van Bantam, Slijmering genaamd, is op de hoogte van deze wantoestanden, maar doet er niets tegen. Havelaar richt vermaningen tegen de Regent, echter zonder resultaat. (De Regent werd slecht gehonoreerd en moest een uitgebreide hofhouding onderhouden.) Havelaar verneemt bij geruchte, dat zijn voorganger vergiftigd is door de schoonzoon van de Regent. Hij verzoekt de Resident de inlandse vorst naar Serang te roepen en zijn medestanders gevangen te zetten. De inlanders zullen dan vrijuit kunnen spreken. De Resident schrikt zeer van dit in zijn ogen overijlde optreden en reist naar Rangkas-Betoeng. Havelaar en Slijmering komen niet tot overeenstemming; de eerste wil handelend optreden, de tweede wenst de zaak te sussen. De Gouverneur-Generaal wordt in de zaak gekend en Havelaar wordt overgeplaatst; hij krijgt een officiële afkeuring in een kabinetsmissive. Hij accepteert dit niet en vraagt ontslag. Dit wordt hem terstond verleend op 4 april 1856. Hij tracht zijn handelwijze persoonlijk te verdedigen bij de Gouverneur-Generaal. Deze staat op het punt om naar Nederland terug te keren en wenst Havelaar niet in audiëntie te ontvangen. Einde van de roman. De laatste bladzijden neemt Douwes Dekker zelf het woord (zie hierboven).
De feiten zijn door de auteur zeer nauwkeurig en waarheidsgetrouw weergegeven.
De meeste personen uit de roman zijn historisch, zodat de *Max Havelaar* niet alleen een tendensroman is, maar ook een sleutelroman. Slijmering is in werkelijkheid Brest van Kempen, de Gouverneur-Generaal is Duymaer van Twist, Havelaars voorganger Slotering is Carolus, controleur Verbrugge is Van Langeveld van Hemert, Duclari is Collard. De indische figuren worden bij hun werkelijke naam genoemd; alleen de personen uit het verhaal „Saïdjah en Adinda" zijn verzonnen. Dit verhaal is ingevoegd als illustratie van de kwalijke praktijken der inlandse hoofden en het niet optreden van het Ned. bestuur.

Na zijn ontslag is Douwes Dekker naar Europa teruggekeerd; op een hotelkamertje in Brussel ontstond in 1859 de *Max Havelaar*. De eerste uitgaven zijn verzorgd door Jacob van Lennep, aan wie Multatuli zijn rechten had overgedragen. Het succes dat Multatuli van zijn boek had verwacht, is aanvankelijk niet gekomen, mede door de dure uitgave (vier gulden per exemplaar), die Van Lennep in beperkte oplage liet verschijnen. Verder had Van Lennep hier en daar iets uit de tekst weggelaten. Een en ander is hem door Multatuli zeer kwalijk genomen; een proces is gevolgd. Aan het eerste hoofdstuk gaat nog een „Onuitgegeven Toneelspel" vooraf. De beschuldigde, Lothario, moet ondanks de vele bewijzen van zijn onschuld hangen. De uitdrukking „Barbertje moet hangen" is dus eigenlijk niet juist: Lothario moet hangen.

Opmerkingen
P. Spigt heeft in *De Nieuwe Stem* (1960) geponeerd, dat de Amsterdamse makelaar in koffie Robert Voûte model heeft gestaan voor Droogstoppel.

Gebruik is gemaakt van de tekstuitgave, die verzorgd is door dr. G. W. Huygens *(Donker-pockets 23*, Rotterdam, Ad. Donker).

Voor de compositie van *Max Havelaar* zie J. J. Oversteegen in *Merlyn*, oktober 1963, blz. 20 - 45, en de dissertatie van A. L. Sötemann, *De structuur van Max Havelaar*, Utrecht 1966.

Vragen
1. Wat heeft de geschiedenis van Barbertje met de inhoud van het boek te maken?
2. Onder welke namen treedt de schrijver op?
3. Wat weet je over de stijl van Havelaars toespraak?
4. Waarom is dit boek zo typerend voor de Romantiek?

Gegevens
P. Spigt, *Multatuli, sarcast op een ongelegen moment* (1972); Marcel Janssens, *Max Havelaar, de held van Lebak* (Antwerpen 1970).

Uit: Literama 863001

VERNUFT ONTZONDIGT

Conrad Busken Huet

Vernuft ontzondigt is een negental kritieken van Busken Huet, die hij geleverd heeft op zijn tijdgenoten. Ze zijn verschenen bij Bert Bakker Daamen N.V. in Den Haag, 1956 als Ooievaarpocket 37. Garmt Stuiveling heeft ze gekozen en ingeleid met het opstel *Busken Huet: verstand en misverstand* (overgenomen uit de bundel *Steekproeven*, Amsterdam 1950). Deze kritieken komen voor in verschillende van de 25 delen *Litterarische Fantasien en Kritieken*. Huet ging bij het schrijven van zijn kritieken uit van de methode van de Franse schrijver Sainte-Beuve.